

UNIVERZITA KARLOVA

**Filozofická fakulta
Katedra pedagogiky**

Vplyv rodinných a sociálnych faktorov na dosiahnuté vzdelanie

Bakalárska práca

Praha 2022

Emma Toráčová

Vedúci práce: doc. PhDr. Martin Strouhal, Ph.D.

Čestne vyhlasujem,

že bakalársku prácu Vplyv rodinných a sociálnych faktorov na dosiahnuté vzdelanie som vypracovala samostatne, pod vedením vedúceho práce doc. PhDr. Martina Strouhala, Ph.D. Všetky použité pramene som uviedla v zozname použitej literatúry.

V Prahe, dňa 30.4.2022

Emma Toráčová

Touto cestou by som sa rada poďakovala svojmu vedúcemu práce doc. PhDr. Martinovi Strouhalovi, Ph.D. za odbornú pomoc a užitočné rady, ktoré mi poskytol pri písaní mojej bakalárskej práce.

Kľúčové slová

Vzdelanie, rodina, sociálne činitele, socioekonomické prostredie, sociálne znevýhodnenie

Key words

Education, family, social factors, socio-economic environment, social disadvantage

Abstrakt

Predmetom bakalárskej práce je podrobná analýza rodinných a sociálnych faktorov, ktoré sa významnou mierou podieľajú na výške dosiahnutého vzdelania človeka. Primárna pozornosť práce je venovaná rodine, socioekonomickému prostrediu rodiny či vzdelaniu rodičom, ktoré považujem za najpodstatnejšie v otázke vplyvu na vzdelanie. Medzi sekundárne, vedľajšie činitele sa v práci uvádzajú sociálne vplyvy ako súčasť života človeka v prostredí školy či širšej rodiny. Okrem najbližších členov rodiny, teda najmä rodičov, pôsobia na človeka v nemalej miere taktiež názory a postoje rovesníkov, kamarátov, príbuzných, ale aj školy.

Teoretická časť práce sa zaoberá rodinou, ako základnou stavebnou jednotkou socializácie človeka, z rôznych uhľov pohľadu. Rozoberá odlišnosť socioekonomického prostredia každej rodiny a jej kapitál, ktorý predáva potomkom. Rodičia sú v rodinnom prostredí hlavnými aktérmi, ktorí sa podieľajú na úspešnosti vo vzdelaní svojich detí, čo potvrdzujú a ďalej analyzujú teórie obsiahnuté v tejto časti práce. V neposlednom rade sa záver teoretickej časti práce venuje roli vplyvu sociálneho okolia podloženú teóriami významných autorov.

Uvedené prípadové štúdie v praktickej časti vo veľkej miere potvrdzujú tvrdenia a teórie autorov z predchádzajúcej časti práce. Pri výbere jedincov a následnej analýze ich anamnézy som usilovala o podrobnú deskripciu rozoberaných problematík tejto práce. Mojm cieľom bolo prispieť v určitej miere do podrobnejšieho objasnenia významnosti vplyvu rodiny a sociálneho okolia na vzdelanie jedinca.

Abstract

The aim of the bachelor's thesis is a detailed analysis of family and social factors that contribute significantly to the amount of education a person has attained. The primary focus of the thesis is on the family, the socio-economic environment of the family or the education of the parents, which I consider to be the most relevant in the question of influence on educational attainment. Among the secondary, additional factors, the thesis mentions social influence as a part of a person's life in the school or extended family environment. In addition to immediate family members, parents in particular, the views and attitudes of peers, friends, relatives, as well as the school, also influence a person to no small extent.

The theoretical part of the thesis deals with the family, as the basic structure unit of human socialisation, from different perspectives. It discusses the distinctiveness of each family's socio-economic environment and the capital that is given and forwarded to its offsprings. Parents are the main factor in the family environment who are involved in their children's educational success, which is confirmed and further analysed by the theories contained in this section of the thesis. Last but not least, the conclusion of the theoretical part of the thesis discusses the role of the social environment influence supported by the prominent authors theories.

The case studies presented in the practical part of the thesis largely confirm the authors' claims and theories in the previous part of the thesis. In the selection of the individuals and the subsequent analysis of their case histories, I have endeavoured to provide a detailed description of the issues discussed in this thesis. My aim was to contribute in some measure to a more detailed clarification of the significance of the family influence and social environment on the education of the individual.

Obsah

Úvod.....	8
Teoretická časť	10
1. Rodina	11
1.1 Socioekonomické prostredie.....	11
1.1.1 Ekonomický kapitál rodiny.....	12
1.1.2 Sociálny kapitál rodiny.....	13
1.1.3 Kultúrny kapitál rodiny.....	14
1.2 Sociokultúrne znevýhodnenie.....	15
1.2.1 Sociokultúrny handicap.....	16
1.3 Pierre Bourdieu – Teória kultúrneho kapitálu, habitus.....	16
2. Vzdelanie a rodina	18
2.1 Vzdelanie rodičov.....	19
2.2 Prístup rodičov ku škole a vzdelaniu.....	20
2.3 Basil Bernstein - Teória jazykových kódov.....	22
3. Sociálne prostredie	23
3.1 Sociálne faktory ovplyvňujúce prístup ku vzdelaniu.....	24
3.2 Rola sociálneho okolia.....	24
4. Škola	25
4.1 S.Bowles – Princíp korespondencie.....	26
Praktická časť	29
Cieľ kazuistík.....	30
Prostredie určené k spracovaniu kazuistík.....	31
Kazuistika č. 1.....	31

Kazuistika č. 2.....	33
Kazuistika č. 3.....	36
Kazuistika č. 4.....	38
Vyhodnotenie kazuistík.....	40
Záver	41
Zoznam použitej literatúry.....	43

Úvod

Vzdelanie predstavuje kľúčovú hodnotu ľudského kapitálu, ktorá výrazne ovplyvňuje kvalitu života človeka v dnešnej spoločnosti. S vyšším vzdelaním vznikajú predpoklady pre získanie prestížnejšieho povolania, úspech na trhu práce, vyššie finančné ohodnotenie, a tým zvýšenú kvalitu a úroveň života. Dnešná spoločnosť si uvedomuje dôležitosť vzdelania, a preto je v záujme nás všetkých, aby sme dosiahli čo najvyššiu vzdelanosť obyvateľstva. „*Čím významnejším zdrojom sociálneho vzostupu a životného úspechu vzdelanie v danej spoločnosti je, tým väčší dôraz sa kladie na to, aby prístup ku vzdelaniu bol otvorený a spravodlivý.*“ (MATĚJŮ, Petr a Jana STRAKOVÁ. (Ne)rovné šance na vzdělání: vzdělanostní nerovnosti v České republice. Praha: Academia, 2006, ISBN 80-200-1400-4.)

Cestu za vzdelaním každého jedinca ovplyvňuje mnoho faktorov. V rámci nich vieme rozlíšiť tie, ktoré vplyvajú na jedinca pozitívne vo vzťahu k vzdelávaniu a tie, ktoré naopak tento vzťah narušujú či dokonca likvidujú. Za primárne činitele považujeme biologické faktory zahrňujúce okrem veku a pohlavia aj zdravotný stav jedinca. Ich vplyv na úspešnosť vo vzdelávacom procese je nepochybne významný, keď spomenieme minimálne zdravotný stav, ktorý pri závažnejších poruchách vyslovene stanovuje limity vzdelania daného človeka. Pomerne významným determinantom vychádzajúcim zo psychológie, a teda taktiež z istého biologického základu, je inteligencia. Spomedzi všetkých všeobecne uznávaných definíc známych psychológov môžeme vybrať fakt, že inteligencia je istá spôsobilosť determinujúca kognitívne operácie, ktorých podstatou je objavovanie a chápanie rôznych vzťahov. V tomto zmysle je inteligencia zložitá dispozícia k mysleniu, teda k riešeniu problémov.

Nemenej podstatným determinantom sú sociálne vplyvy, medzi ktoré môžeme zaradiť sociálny pôvod či sociálne prostredie obklopujúce jedinca. Práve tieto faktory sú významné pri formovaní vzdelanostných aspirácií človeka, študijných plánov a celkovému prístupu ku vzdelaniu. Rodina, ako sociálny pôvod človeka, je jedna zo základných inštitúcií, ktoré majú nenahraditeľný vplyv na vzdelanie, výchovu a rozvoj daného jedinca. Rovnako tak sociálne okolie, najmä priatelia, príbuzní, učitelia, sa vo vysokej miere podieľajú na tomto formovaní.

Hlavná otázka celého výzkumu znie, či majú všetky deti rovnaké príležitosti a šance na vzdelanie. Vo všeobecnosti sa dá na dosiahnuté vzdelanie daného človeka

nahliadať z rôznych uhľov pohľadu, nakoľko nie vždy jeho študijnú cestu ovplyvní len jeden z vyššie spomenutých faktorov.

Hlavným cieľom mojej práce je zamerať sa konkrétne na rodinu, jej socioekonomické zázemie, kapitál a sociálny status, nakoľko tieto vplyvy považujem za najsilnejšie a najdôležitejšie v oblasti vzdelávania človeka. Zamerať sa teda na to, ako rodičia predávajú kultúrny kapitál svojim deťom a akým spôsobom sa stavajú ku škole a vzdelávaniu.

Vedľajším cieľom práce je zamerať sa aj na ostatné sociálne vplyvy ako kolektív, v ktorom sa daný človek pohybuje, jeho rovesníci, prípadne učitelia, ktorí môžu taktiež zastávať výraznú rolu v tomto procese.

Účelom praktického rozboru realizovaného na vzorke štyroch od seba nezávislých detí z rôznych rodinných a sociálnych prostredí, bude pátrať po pravidelnostiach a rozdieloch v rodinách a ich fungovaní. Kazuistiky sa snažia analyzovať niektoré príčiny zlyhávania, alebo naopak, úspechu žiakov v študijnom procese. Zistiť a sumarizovať poznatky sociálnych teórií a bližšie popísať problematiku socioekonomicky znevýhodnených detí.

TEORETICKÁ ČASŤ

1. Rodina

Prvá a bezpochyby najdôležitejšia spoločenská skupina, ktorej je človek súčasťou hneď po narodení je rodina. Narodením, a teda začlenením sa do tejto skupiny, človek získava takzvaný askriptívny (pripísaný) status, ktorý je presným opakom statusu získaného. Askripcia je v sociológii označenie pre vlastnosti nám dané bez akéhokoľvek možného ovplyvnenia, ako napríklad rasa či pohlavie.

Rodina sa vyznačuje určitými ekonomickými a kultúrnymi znakmi, ktorými sa odlišuje od ostatných. Práve tieto charakteristické vlastnosti danej rodiny sa prenášajú na potomkov, čo zapríčiňuje sociálne nerovnosti medzi ľuďmi. Rodičia prenášajú priamo na deti svoje hodnoty, presvedčenia, vieru, ale aj predávajú svoje zdroje, majetok či sociálny status. V minulosti sa ľudia len veľmi ťažko z tohto dedičstva, respektíve už spomínaného askriptívneho statusu, vedeli vymaniť, preto im tento status ostával už do konca života. Dnes už však vieme tento proces predávania sociálneho statusu z generácie na generáciu ovplyvniť, a to vzdelaním. Sociálny status už nie je odvodený od sociálneho pôvodu, ale determinovaný výkonom a vzdelaním. To však neznamená, že rodina vzdelávaciu dráhu dieťaťa výrazne neovplyvňuje. Konkrétne na tejto životnej ceste svojich potomkov majú rodičia, ako najvplyvnejšie články rodiny z pozície dieťaťa, najväčší podiel. Havlík, Kořa (2002, s. 91, 92) popisujú výskumy uskutočnené po roku 1989, ktoré potvrdzujú, že vzdelanie detí vysoko závisí od rodiny, z ktorej pochádzajú.

V nasledujúcich podkapitolách sa budem podrobnejšie venovať charakteristickým vlastnostiam rodiny, ktoré sú najpodstatnejšie v otázkach vplyvu na vzdelanie, a s tým veľmi úzko spojenú celkovú úspešnosť v živote detí.

1.1. Socioekonomické prostredie

Prostredie, v ktorom človek vyrastá, sa podpisuje na celom jeho živote. Pod pojmom socioekonomické prostredie rozumieme na jednej strane materiálne zabezpečenie rodiny a istú finančnú stabilitu, a na strane druhej spoločenský status, sociálnu prestíž, vzdelanie a rovnako úroveň života. Katrňák (2004) tvrdí, že spoločenský status, ekonomickú úroveň, ale aj spôsob života si odnášame z rodiny pôvodu, a s veľkou pravdepodobnosťou sa to nezmení ani po založení vlastnej rodiny. Tento proces nazývame sociálnou reprodukciou, kedy naprieč generáciami dochádza k reprodukovaniu obdobných sociálnych statusov a s tým spojeným životným štýlom.

Empirické štúdie potvrdzujú, že životné šance dieťaťa sú pomerne vysoko ovplyvnené jeho socioekonomickým pôvodom. Socioekonomické faktory úzko korelujú s rodičovskými investíciami do lepšej budúcnosti dieťaťa. Rodiny pochádzajúce z lepšieho socioekonomického prostredia venujú svojim deťom viac času, energie, financií, kladú na ich vzdelávanie vyššie nároky, vytvárajú podnetné prostredie pre ich rozvoj, čo má dokazateľne pozitívnejší vplyv na ich školské úspechy a výšku dosiahnutého vzdelania ako u detí z rodín s nižším socioekonomickým kapitálom.

1.1.1. Ekonomický kapitál rodiny

Všeobecne zaužívaný pojem kapitál tradične označuje vecný majetok jedinca, objem jeho finančných či materiálnych prostriedkov. Ekonomický kapitál, tak ako ho chápal Marx, je zhromažďovanie rôznych foriem materiálneho bohatstva, kde ide predovšetkým o peniaze ako najpodstatnejšie obeživo celej marxistickej filozofie.

V našom pedagogicko-sociologickom pojmávaní však vidíme tento druh kapitálu podstatne odlišne. Bourdieu ekonomický kapitál chápe ako čokoľvek, čo môže byť istým vkladom či zdrojom v sociálnych poliach. Tieto polia tvoria sociálny svet, ktorý Bourdieu popisuje ako súbor vnútorne štrukturovaných častí (časť ekonomická, kultúrna, literárna, politická), ktoré vytvárajú rámec pre jednanie aktérov. Nepripisuje teda veľký význam ekonomickému kapitálu ako takému, ale skôr jeho spojeniu so sociológiou. Do istej miery kritizuje klasické chápanie tohto kapitálu, a tvrdí, že orientácia na získavanie a kumulovanie zdrojov sa netýka len ekonomického smeru, ale zahrňuje všetky sféry života. Rôzne iné formy kapitálu vykazujú rovnaké znaky ako ekonomický kapitál, a to kapitál kultúrny či sociálny. Konečne uznáva, že tento typ kapitálu je dôležitý, no podľa neho sa stáva skutočne dôležitým až v spojení so spomínaným kultúrnym a sociálnym kapitálom.

Ekonomický kapitál reprezentuje isté majetkové a finančné zabezpečenie, ktorým rodina disponuje. Toto zabezpečenie vychádza z jediného zdroja, a to z povolania rodičov a ich príjmov. Výška rodičovských príjmov neudáva len socioekonomický status danej rodine, ale rovnako tak uspokojuje potreby všetkých členov tejto sociálnej skupiny. Pokiaľ sú finančné zdroje z príjmov nedostačujúce pre všetkých členov, rodina stráda jednak po materiálnej stránke, no rovnako aj v oblasti vzdelávacích potrieb detí, a to napríklad v elementárnych výdavkoch na vzdelávanie. Financie v rodine sa delia medzi

všetkých členov, preto je ich výška pomerne dôležitým faktorom. Klára Šed'ová v tomto prípade hovorí o „riedení zdrojov“ – v početnejšej rodine má jednotlivec obmedzenejšie zdroje na napĺňanie svojich aspirácií ako dieťa jedináčik, ktorému sú naopak venované všetky finančné a iné zdroje rodiny. V niektorých prípadoch sa dokonca stane, že sa dieťa rozhodne predčasne ukončiť svoju vzdelávaciu dráhu a nastúpiť do zamestnania, aby finančne vypomohlo svojim rodičom. V rodinách, kde finančné zdroje nie sú problémom, je deťom umožnené študovať na prestížnejších školách, navštevovať množstvo mimoškolských aktivít či vzdelávaní alebo napríklad často disponujú lepšími školskými pomôckami a vybavením k vzdelávaniu.

1.1.2. Sociálny kapitál rodiny

Pierre Bourdieu definuje sociálny kapitál ako: „množinu skutočných alebo potenciálnych zdrojů, ktorou nabýva jednotlivec alebo skupina díky trvalé síti více či méně institucionalizovaných vztahů založených na vzájemné obeznamenosti a uznání.“ (BOURDIEU, Pierre. *The Forms of Capital*. In: Richardson, J., *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York : Greenwood, 1986. s. 241-258.) Inými slovami považuje tento druh kapitálu za akýsi mocenský nástroj elity, prostredníctvom ktorého si jedinci vedia zabezpečiť lepšie vzdelanie, vyššiu pracovnú pozíciu a reprodukovať toto sociálne postavenie na svojich potomkov.

Téme sociálneho kapitálu sa venuje okrem Bourdieuho aj J.S. Coleman, ktorý ho popisuje prostredníctvom spoločenskej štruktúry, v ktorej my, ľudia, predstavujeme aktérov s určitou vzdelanostnou výbavou slúžiacou k spojeniu mikro a makro štruktúry spoločnosti (Field 2008). Podľa Colemana je sociálny kapitál niečo, čo sa prenáša z generácie na generáciu – z rodičov na potomkov. Zdôrazňuje preto dôležitosť komunikácie rodičov deťmi a množstvo času stráveného spoločne. Deti týmto spôsobom vcelku prirodzene preberajú formu vyjadrovania a správania rodičov, čím v podstate nadobúdajú istý sociálny kapitál a miesto v spoločnosti. Vo svojej práci *Foundations of Social Theory* (1990) sa venuje skúmaniu sociálneho kapitálu, ktorý meria na základe prítomnosti oboch rodičov v rodine, počtom súrodencov, mierou komunikácie, ale aj takzvaným attachmentom – citovou väzbou vytvorenou medzi matkou a deťmi.

Sociálny kapitál teda predstavuje určitú sieť sociálnych kontaktov a vzťahov, ktorými jednotlivci, v našom prípade rodina, disponujú. Sila tohto kapitálu sa odvíja nielen od veľkosti danej sociálnej siete, kvality týchto vzťahov, ale veľkú rolu hrá aj povolanie rodičov a s tým spojený istý sociálny status.

1.1.3. Kultúrny kapitál rodiny

Rovnako ako ekonomickým a sociálnym kapitálom sa Pierre Bourdieu zaoberal aj kapitálom kultúrnym. V diele *La Reproduction* (1970) definoval základné zložky, ktoré ho tvoria, a to: akademické štandardy, jazykové vlohy, predošlé znalosti o akademickej kultúre, formálna znalosť všeobecnej kultúry či získané akademické diplomy. „*Dítě dědí ve své rodině dané soubory významů, kvalitu stylu jednání, způsoby myšlení a typ náchylností, jež jsou ve shodě s určitým systémem sociálních hodnot panujících v dané skupině a vrstvě, které přijala za vlastní kulturní kapitál.*“ (PROKOP, Jiří. *Sociologie výchovy Pierre Bourdieu (1930–2002) a jeho teorie reprodukce. Pedagogická orientace, 2003, 14.3: 96-107*). Kultúrny kapitál sa následne kategorizoval do troch základných skupín (Rabušicová, 1991, s. 22):

- **Vtelený kultúrny kapitál**, ktorý človek získava prostredníctvom socializačného procesu v rodine, a sú to konkrétne kultúrne postoje, preferencie a správanie;
- **Objektivizovaný kultúrny kapitál**, predstavujú hmotné predmety ako knihy, počítače, obrazy apod.;
- **Inštitucionalizovaný kultúrny kapitál** získaný vzdelaním a samostatnou prácou jedinca, doložený diplomami, dokladmi o vzdelaní a titulmi, ktoré majú schopnosť jedinca sociálne privilegovať.

Okrem spomenutej charakteristiky P. Bourdieuho sa kultúrny kapitál v rôznych empirických výskumoch meria napríklad návštevami kultúrnych podujatí – divadlá, kiná, čítaním kníh, vlastnením hudobných nástrojov, obrazov od významných umelcov, historických artefaktov, ale aj jazykovými schopnosťami a spôsobom vyjadrovania daných ľudí.

V rodinách s rozvinutým kultúrnym kapitálom vyrastajú deti so širším všeobecným prehľadom, kultúrnymi znalosťami a lepšími vyjadrovacími schopnosťami, ktoré Bourdieu pripisuje nielen rozvinutejšej slovnej zásobe, ale celkovej vetnej skladbe.

Práve deti z týchto rodín sú následne vo vzdelávacom procese úspešnejšie, nakoľko škola rovnako disponuje istou úrovňou kultúrneho kapitálu a rozvinutého jazykového kódu, ktoré deťom nie sú cudzie. Kultúrny kapitál môžeme považovať za jeden z hlavných zdrojov vzdelanostných nerovností, nakoľko i základný spôsob výchovy v rodinách hrá významnú rolu v úspešnosti detí vo vzdelávacom procese.

1.2. Sociokultúrne znevýhodnenie

Sociokultúrne prostredie je všeobecne definované ako: „...*prostředí života určité sociální skupiny se specifickými charakteristikami její kultury.*“ (Průcha, Walterová & Mareš. *Pedagogický slovník. Praha: Portál, 2013, s. 220*). Životný štýl a výchovné prostredie každého človeka sa líši v závislosti na vzdelaní, príjme, voľnom čase či podľa hodnôt danej rodiny. Prostredie na človeka pôsobí, ovplyvňuje ho, i jeho vývoj, a na tento vplyv človek spätne reaguje. Inými slovami, je to akési zázemie človeka, predovšetkým rodinné, od ktorého sa viac-menej odvíja úspešnosť človeka v ďalšom živote, jeho možnosti a schopnosti. V majoritnej spoločnosti sa od seba rodiny až tak neodlišujú, teda sociokultúrne zázemie je veľmi podobné. Pokiaľ sa však životný štýl výrazne líši, vytvárajú sa kultúrne a etnické menšiny.

S pojmom sociokultúrne znevýhodnenie sa stretávame pomerne často. Toto znevýhodnenie býva spájané s rôznymi problémami, ako je napríklad: rasová či národnostná odlišnosť, patologické rodinné prostredie, ústavná výchova, jazyková bariéra alebo nízky socioekonomický status rodiny. Okrem vymenovaných problémov sa do skupiny so sociálnym znevýhodnením zaraďujú aj deti:

- ktorým rodina nezaistuje dostatočné materiálne a duševné potreby;
- ktorých rodina nie je schopná podpory vo vzdelávaní a školských aktivitách, prípadne ich celkový vzťah ku škole je vážny až negatívny;
- ktorých rodina žije na okraji spoločnosti, prípadne je zo spoločnosti úplne vylúčená;
- ktorých rodina sa riadi úplne odlišnými kultúrnymi či náboženskými vzorcami ako rodiny majoritnej spoločnosti;

- ktorých rodina používa celkom iný jazyk aký je používaný vo vzdelávacom procese, a tým sú oslabené komunikačné schopnosti dieťaťa a celková komunikačná úroveň.

1.2.1. Sociokultúrny handicap

Sociokultúrny handicap úzko súvisí práve so sociokultúrnym znevýhodnením a Vágnerová ho definuje ako: „...odlišnosti sociálnej a kultúrnej príslušnosti, s níž súvisí získanie zručností iného druhu, než majú príslušníci väčšinovej spoločnosti.“ (VÁGNEROVÁ, M.: *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání. Praha : Karolinum, 2005. 467 s- ISBN 80-246-0956-8.*) Predstavuje teda určitú odchylku od normy, ktorá je tak veľká, že sa stáva neprijateľnou, a vyplýva z odlišnosti sociálnej či národnostnej príslušnosti. Hranica, kedy sa odlišnosť mení v handicap je daná aktuálnou a spoločenskou normou. Odlišnosť môže vyvolávať pocity neistoty a iné nepríjemné pocity, a preto človek, ktorý je v niečom odlišný, býva často negatívne hodnotený a ťažšie akceptovaný spoločnosťou. Jedná sa o problém daný pôsobením iných sociokultúrnych vplyvov a odlišného druhu socializácie. Títo ľudia sú však znevýhodnení iba v určitom sociálnom kontexte a sú členmi minority, ktorá sa od majority v rôznej miere líši, a to jazykom, kultúrou, spôsobom života, identitou apod. Členovia tejto minority sa musia väčšinovej spoločnosti prispôbiť v ich štýle života najmä preto, aby mohli spoločne bez problémov existovať. Miera tohto prispôbenia závisí od mnohých faktorov, avšak väčšinová spoločnosť pochopiteľne usiluje o to, aby sa príslušníci minorít prispôbili v čo najvyššej možnej miere.

1.3. Pierre Bourdieu – Teória kultúrneho kapitálu, habitus

Francúzsky sociológ Pierre Bourdieu a jeho teória kultúrneho kapitálu je jedna z najvýznamnejších teórií výkladu reprodukcie vzdelanostných a sociálnych nerovností. Výkladom teórie je snaha nájsť odpoveď na otázku, ako výchova a kultúra prispievajú k sociálnej reprodukcii a ako ovplyvňujú sociálne rozvrstvenie.

Bourdieu vo svojom kľúčovom diele v oblasti kultúrneho kapitálu *La Distinction* (Bourdieu, 1979) popisuje kultúrny kapitál ako diferenciačný činiteľ v sociálnej štruktúre. Znamená to, že v sociálnom priestore hrá dôležitú rolu životný štýl, vkus,

kultúrne aktivity a kompetencie, vzťah a postoj k sociálnym, kultúrnym či politickým otázkam. Tak ako je uvedené v predošlých častiach tejto práce, kultúrny kapitál je isté dedičstvo po rodičoch, a teda je zrejme, že u rôznych ľudí bude úroveň tohto kapitálu odlišná. Zvýhodnenie jedincov pochádzajúcich z rodín s vyšším sociálnym statusom v školskom a akademickom prostredí je oproti jedincom z nižších sociálnych kruhov nepopierateľné.

Habitus bude pravdepodobne najznámejším konceptom z Bourdieho teórií a najčastejšie citovaná ako: „*system trvalých, přenositelných dispozic, strukturovaných struktur majících sklon fungovat jako strukturující struktury... objektivně „regulovaných“, aniž by však byl produktem podřízenosti pravidlům, může být kolektivně organizovaný, aniž by byl produktem organizačního úsilí nějakého dirigenta.*“ (BOURDIEU, Pierre: *In Other Words. Essays Towards a Reflexive Sociology Stanford 1990*) Pre túto na prvý pohľad komplikovanú definíciu je pomerne zrozumiteľné a jednoduché vysvetlenie. Habitus je systém individuálnych dispozící k určitému jednaniu, obsahujúci v sebe všetky prežité skúsenosti človeka, ktoré sa prejavujú vo vnímaní, myslení, reflexii a jednaní. Dispozície k jednaniu, mysleniu a vnímaniu sveta určitým spôsobom sú odrazom vonkajších štruktúr. Inak povedané, spôsob jednania a myslenia sociálnych aktérov sa prispôsobuje sociálnej pozícii, ktorú títo aktéri zaujímajú. Habitus je niečo, čo je v nás vždy prítomné. Sú to vtelené dispozície, vlastnosti, ktoré sme si postupom času osvojili a už ich nikdy nemôžeme zabudnúť alebo stratiť. Avšak zmenou prostredia či kolektívu sa človek dostáva do situácií predtým nepoznaných a nadobúda nové schopnosti jednania, spôsoby myslenia a vnímania. Preto je dôležité podotknúť, že habitus je niečo, čo sa neustále vytvára, formuje prostredníctvom situácií, do ktorých sa človek počas života dostáva.

Na základe informácií významných autorov môžeme bezpochyby kultúrny kapitál považovať za istý zdroj sociálnych a vzdelanostných nerovností. Teória Pierra Bourdieho nám však do škály zdrojov prispela novým termínom, a tým je habitus. Habitus vychádza jednak zo samotného individua, ale do istej miery ho ovplyvňuje aj rodina, respektíve prostredie a sociálne situácie, v ktorých sa človek pohybuje. Kultúrny kapitál a habitus ako ukázal Bourdieu spolu veľmi úzko súvisia a do vysokej miery ovplyvňujú úspešnosť jedinca v akademickom či socioekonomickom prostredí

2. Vzdelanie a rodina

Goldthorpe (2000) tvrdí, že základnou mobilitnou orientáciou je udržanie triednej pozície z jednej generácie na druhú, tj. vyhnutie sa medzigeneračnému triednemu zostupu. Dosiahnutie vyššej triednej pozície v medzigeneračnej sociálnej mobilite, je až druhotným cieľom. Najprv ide reprezentantovi každej triednej pozície o minimalizáciu rizík, ktoré súvisia so zostupnou medzigeneračnou mobilitou, a až potom usilujú o maximalizáciu výhod nevyhnutných pre vzostupnú medzigeneračnú mobilitu.

Prostredie, kde človek vyrastie sa podpisuje na takmer celom jeho ďalšom živote. Katrňák (2004) vo svojom diele *Odsouzení k manuální práci* popisuje výskumy, ktoré boli realizované na území Českej republiky a ukázali, že rodinné prostredie, v ktorom človek vyrastá, veľmi významne ovplyvňuje a poznamenáva jeho prístup ku škole. To, čo má na jedinca v rodinnom prostredí výrazný účinok vo vzťahu k vzdelaniu je celková klíma v rodine, životný spôsob rodiny a postoj rodičov k deťom a ku škole. Ukázalo sa, že rodinné prostredie v oblasti vzdelávania až trikrát silnejšie ovplyvňuje vzdelanie matky než vzdelanie otca. Zo strany otca je toto prostredie viac poznamenávané jeho socioekonomickým statusom. Rodičia nielen že ovplyvňujú vzdelanostnú dráhu a aspirácie svojich detí, ale v prvých rokoch školskej dochádzky o nej aj priamo rozhodujú. Svojím deťom vyberajú materskú školu, základnú školu, mimoškolské aktivity, ktoré bude dieťa navštevovať, a tým pádom určujú štart jeho akademickej cesty.

Vágnerová, Hadjmousová (2005) sa vo svojom diele zhodujú na názore, že nevhodnou výchovou sa dajú nazvať vysoké, ale aj nízke požiadavky rodičov na vzdelanie dieťaťa. V rodinách s vysokým sociokultúrnym statusom sa často stretávame s preťažovaním dieťaťa v príprave do školy, čo u neho môže spôsobiť psychosociálne problémy. Naopak v rodinách, kde rodičia na svoje deti nemajú čas, nekladú na ne žiadne nároky, uprednostňujú svoju kariéru alebo sa o deti vôbec nezaujímajú vzniká u detí nevhodný hodnotový systém, zaostávanie v psychickom vývoji a citové strádanie. Takéto deti sa často dostávajú do partií detí so zlou morálkou a nevhodnými návykmi.

Ďalším podstatným determinantom v oblasti vplyvu rodiny na vzdelanie jedinca je vzdelanie rodičov a od toho odvíjajúci sa ich sociálny, kultúrny a ekonomický kapitál. S istotou môžeme povedať, že miera vplyvu, nárokov a očakávaní sa bude výrazne líšiť u rodín s nižším vzdelaním a socioekonomickým zázemím v porovnaní so vzdelanejšími rodinami. Katrňák túto vzdelanostnú reprodukciu popisuje: „*Děti z dobře společensky*

situovaných rodín majú veľkou pravdepodobnosť, že jejich spoločenský status, jejich ekonomická úroveň a životní způsob, které měly během dětství a mládí, se nezmění ani poté, co rodinu původu opustí a založí si vlastní rodinu, nebo začnou žít samy. U dětí pocházejících z hůře situovaných rodín existuje naopak velká pravdepodobnosť, že budou žít stejně jako jejich rodiče, bez vzdělání, s nízkou sociální prestiží a v ekonomických potížích. A to i když uzavřou sňatek a založí si rodinu.“ (KATRŇÁK, Tomáš. Odsouzení k manuální práci: vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004, 190 s. : il. ISBN 80-86429-29-6.)

2.1. Vzdelanie rodičov

Matějů a Řeháková (1992) skúmali vzdelanostné aspirácie žiakov a to, čo konkrétne ich podmieňuje. Vzdelanie rodičov, tak ako sme spomínali v predošlej kapitole, sa považuje vedľa inteligencie, schopností či pohlavia za najdôležitejší aspekt v utváraní študijných cieľov. Od vzdelanostnej úrovne rodiny sa odvíja vzťah a prístup dieťaťa ku škole, teda fakt či dieťa považuje vzdelanie za dôležité pre jeho budúcnosť alebo len za povinnosť, ktorou musí prejsť kým nedosiahne jeho minimálny stupeň. Očakávania rodičov v rámci školskej úspešnosti ich detí sa líšia práve v závislosti na dosiahnutom vzdelaní ich samotných.

Štúdiám zaoberajúcim sa vplyvom rodiny na vzdelanie sa venovalo už mnoho autorov. Hauser a Sewell v roku 1972 sformovali finálnu podobu sociálne-psychologického modelu, a na základe výsledkov analýzy tohto modelu konštatujú, že: „...cesta k vyššiemu zamestnaneckému statusu vedie cez vyššie vzdelanie. Ukazuje sa, že rodiny s vyšším statusom dokážu tejto cesty využiť najlepšie, snád' preto, že zaisťujú gény, ale aj stimulujúce prostredie, čo sú faktory, ktoré vedú k vysokým kognitívnym schopnostiam, a teda aj k lepšiemu prospechu v škole. Výsledky analýzy ale ukazujú, že sociálne-psychologické faktory, ktoré ovplyvňujú dosiahnutie vyššieho vzdelania, sú omnoho dôležitejšie než priame vplyvy sociálne-ekonomických faktorov.“ (Sewell, Hauser, 1972, s. 859)

Výskumom v oblasti vzdelanostnej reprodukcie sa zaoberal aj Katrňák, *Odsouzení k manuální práci* (2004). Neštandardizovanými rozhovormi sa snažil zistiť, aký veľký vplyv má rodina na akademickú dráhu svojich potomkov. Výskum realizoval v dvoch

typoch rodín – rodičia robotníci a rodičia vysokoškoláci. Nosná informácia vyplývajúca z výskumu je, že typ rodinného prostredia, z ktorého dieťa pochádza a od toho sa odvíjajúce vzdelanie a postoje rodičov, veľmi úzko súvisia s dosiahnutými školskými výsledkami dieťaťa, a to aj pri kontrole inteligencie. Presnejšie povedané, rovnako inteligentné deti, avšak pochádzajúce z odlišných rodín, dosahovali v škole rozdielne výsledky. Dôvodom rozdielov v školských úspechoch detí je, okrem individuálnych odlišností, aj socio-ekonomické zázemie ich rodiny, kultúrny a sociálny kapitál rodičov, ich vzdelanie a povolanie.

2.2. Prístup rodičov ku škole a vzdelaniu

Rodinné prostredie, v ktorom dieťa vyrastá významne poznamenáva jeho prístup ku škole. Táto časť práce sa konkrétne venuje rodičom a ich prístupu ku škole a vzdelávaniu všeobecne, pretože práve to sa považuje za kľúčové v školskom živote ich detí. Katrňák smeroval svoj výskum do dvoch typov rodín, ako bolo spomenuté vyššie, rodina robotníkov a vysokoškolákov.

Akým spôsobom deficit ekonomického, kultúrneho a z istej časti aj sociálneho kapitálu robotníkov poznamenáva ich vzdelanostnú dráhu? V otázke ekonomického zabezpečenia rodiny môžeme dozaista konštatovať, že vzťah medzi materiálnym prostredím a školským výkonom dieťaťa nie je priamy. Nedostatok ekonomického kapitálu ovplyvňuje životný spôsob rodiny, postoje rodičov k deťom a ku škole, čo často zrkadlí následné školské výkony detí a postoj ich samotných ku vzdelávaniu. V rozdieloch medzi úspešnými žiakmi a neúspešnými hrá veľkú rolu aj počet členov v domácnosti. Rodičia-robotníci zvyčajne nemajú dostatok financií na zabezpečenie domácnosti a jej členov, a preto sa peniaze stávajú ich primárnym záujmom. Svoje deti vedú k tomu, aby čo najskôr ukončili vzdelanie a začali finančne vypomáhať rodine. Maximálne dostačujúci stupeň vzdelania je pre nich výučný list, ktorý oni sami dosiahli, pretože to stačilo na to, aby, ako oni sami tvrdia, niečo vedeli a našli si zamestnanie. K tomuto akademickému cieľu vedú aj svoje deti s presvedčením, že to je životná istota. Dieťaťu v jeho vyšších vzdelanostných ambíciách, samozrejme, rodičia nebránia, avšak je pre nich podstatné, aby finančne vypomáhala rodine. *„Při eliminaci inteligence a socioekonomického statusu dětí, které rodiče do vzdělání nemotivují a do vysokých vzdělanostních a profesních cílů netlačí, v signifikantně méně případech usilují o to jít*

dále studovat.“ (KATRŇÁK, Tomáš. Odsouzení k manuální práci: vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004, 190 s. : il. ISBN 80-86429-29-6.) Katrňák (2004) v oblasti motivácie k vzdelávaniu robotníckych detí popisuje okrem rodinného vplyvu aj vplyv kamarátov. Hovorí o tom, že ak takéto dieťa má kamarátov, ktorí sa v škole dobre učia, vo veľkej miere to pozitívne ovplyvňuje aj jeho vzdelávacie výsledky. Problémom však je, že deti z robotníckych rodín sa obvykle kamarátia zase s deťmi robotníckych rodičov.

V oblasti kultúrneho kapitálu robotníckej rodiny taktiež strádaajú. Trávenie ich voľného času sa diametrálne odlišuje od voľného času vysokoškolsky vzdelaných rodín, čo znovu zapríčiňuje ich ekonomický status. Rodičia, ktorí majú doma tri a viac detí a pracujú na osem až dvanásťhodinové smeny, pochopiteľne nemajú až také množstvo voľného času. Svoj voľný čas zvyčajne trávia doma, vonku, s kamarátmi, starostlivosťou o deti či dom. Inak povedané, dôsledkom nedostatku kultúrneho a ekonomického kapitálu a nedostatočného vzdelania, je náplň ich voľného času menej sofistikovaná a premyslená ako je u ľudí s vyšším vzdelaním. „*Orientace na kulturní kapitál a investice do jeho předávání nebo získávání nepramení ze samotných kulturních nebo ekonomických zdrojů, ale spíše z definice sociální reality rodičů a dětí, jež podmiňuje jejich jednání.“ (KATRŇÁK, Tomáš. Odsouzení k manuální práci: vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004, 190 s. : il. ISBN 80-86429-29-6.)*

K porovnaniu nám, pochopiteľne, na druhej strane bude slúžiť rodina vysokoškolsky vzdelaných rodičov. V Katrňákových výskumoch sa nepotvrdilo, že by deti vysokoškolákov zákonite museli byť v škole spokojnejšie, pretože boli úspešnejšie v procese vzdelávania. Bavilo ich to, čo im šlo.

Dôležitým rozdielom vyplývajúcim z tohoto porovnania je fakt, že vysokoškolsky vzdelaní rodičia si do väčšej miery uvedomovali význam vzdelania, a to prízvukovali aj svojim deťom. Zaujímali statusovú stratégiu k životu, čo znamená, že sa orientujú na vzdelanie a prestíž. Preto, aj keď deti v škole nebavil každý predmet, vedeli, že cez to musia prejsť s dostatočne dobrými výsledkami. Rodičovský vplyv a hlavne podpora vo vzdelávaní sa ukázala byť významným intervenujúcim faktorom medzi socioekonomickým postavením rodiny a inteligenciou dieťaťa. Deti, ktorých rodičia do učenia motivujú a zdôrazňujú im význam vzdelania, vo výrazne väčšej miere chcú ísť ďalej študovať a ich vzdelanostné aspirácie sú vyššie.

Vzdelanejší rodičia reprezentujú súdržný vzťah ku škole. Hneď od začiatku veľmi poctivo vyberajú vhodnú materskú a neskôr základnú školu pre svoje deti. Je pre nich nesmierne dôležitá kvalita vzdelávacieho prostredia a uvedomujú si, že nesú taktiež veľkú zodpovednosť za úspech svojho dieťaťa v škole. Už tu, pri samotnom výbere vzdelávacieho zariadenia, môžeme vidieť vznikajúce nerovnosti medzi deťmi, pre ktorých sa rodičia snažia nájsť najkvalitnejšie školy a tými, ktorí sa o to až tak nezaujímajú a zodpovednosť za vzdelanie ich detí pripisujú len škole.

Spoločenský a ekonomický stav týchto rodín je čisto odvodený od ich vzdelania. To, aké majú povolanie a spoločenský status sa odvíja od toho, aké vysoké vzdelanie dosiahli. S prestížnejším povolaním sa úmerne zdvíha aj ekonomické zabezpečenie daného človeka. Preto vzdelaní rodičia upozorňujú svoje deti na významnosť školského úspechu a kladú na to vo výchove veľký dôraz. „...*dětem zdůrazňují význam vzdělání v jejich životě, neustále jim opakují, že když se budou nyní dobře učit, tak v budoucnu budou sklízet ovoce svého jednání v podobě dobrého společenského postavení.*“ (KATRŇÁK, Tomáš. *Odsouzení k manuální práci: vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004, 190 s. : il. ISBN 80-86429-29-6.)

2.3. Basil Bernstein – Teória jazykových kódov

Deti v rodine získavajú kultúrne znalosti, lingvistické schopnosti a s tým úzko spojený spôsob myslenia. Britský lingvista *Basil Bernstein* skúmal vzťah medzi sociálnou štruktúrou a používaním jazyka a poukazoval na to, že jazyk, ktorý ľudia používajú v každodennej komunikácii, odráža a zároveň formuje predpoklady konkrétnej spoločenskej skupiny. Každá rodina sa riadi istými organizačnými princípmi vzájomnej komunikácie a interakcie, ktoré vytvárajú rodinu. Zaoberal sa najmä tým, aké môžu mať tieto princípy dôsledky vo vzťahu ku škole. V rámci týchto princípov predstavil v roku 1971 koncept jazykových kódov, z ktorých vždy jedným každá rodina disponuje.

- **Obmedzený jazykový kód** pripisuje Bernstein rodinám s nízkym, prípadne žiadnym kultúrnym kapitálom. Rodinám, ktoré zväčša pracujú manuálne, monotónne a jazyk je prispôbený malým skupinám ľudí, v rámci ktorých komunikujú a vystačia si s obmedzeným počtom syntaktických variant. Obmedzený jazykový kód je charakteristický krátkymi a jednoduchými vetami, primitívnymi syntaktickými štruktúrami, častým používaním výrazov

zdôrazňujúcich predchádzajúce konštatovanie (že áno, vieš), obmedzeným výskytom prídavných mien či prísloviak, častým výskytom spojovacích výrazov a výplní reči – napr. teda, proste, vlastne. (*Rabušicová, 1991, s. 21*);

- **Rozvinutý jazykový kód** charakteristický pre stredné sociálne vrstvy, ľudí, ktorí manipulujú so symbolmi, majú možnosť individuálneho sociálneho vzostupu, majú vysoké aspirácie, dlhodobé sociálne istoty a často sa od nich vyžaduje schopnosť vyjadriť svoje stanovisko. Tieto stredné sociálne vrstvy sú Bernsteinom popisované ako autonómne vo svojom zamestnaní a slobodné vo vzťahu rozhodovania o svojom živote. Typické pre rozvinutý jazykový kód je používanie širokej slovnej zásoby, explicitné vyjadrovanie pomocou zložitejších viet, logických štruktúr, časových a priestorových vzťahov, frekventovanejším výskytom predložiek, prídavných mien a rozvinutých podmetov či predmetov viet.

Už len na základe Bernsteinového delenia jazykových kódov vidíme, že komunikačné princípy majú významné dôsledky vo vzťahu ku škole. Nie je totiž možné postaviť deti na jednu štartovaciu čiaru a zabezpečiť im rovnaký štart a možnosti na vzdelanie, pretože rodinné zázemie ich silno ovplyvňuje. Škola je reprezentantom rozvinutého jazykového kódu, a preto je veľmi časté, že deti pochádzajúce z rodín s nízkym kultúrnym kapitálom a obmedzeným jazykovým kódom majú problém zložitejším vetným štruktúram v škole porozumieť. U týchto detí sa objavujú neskôr vzdelávacie komplikácie, ktoré ich často neprávom radia do skupiny detí so špeciálnymi vzdelávacími potrebami. To, že dieťa v rodinnom prostredí nezískalo vyššiu úroveň komunikačných schopností, pochopiteľne, nepredpokladá podpriemernú inteligenciu dieťaťa či iné vzdelávacie handicap.

3. Sociálne prostredie

V neposlednej rade je potrebné spomenúť a zdôrazniť vplyv sociálneho prostredia, v ktorom sa jedinec pohybuje. Sociálne potreby patria medzi primárne potreby človeka a sú východiskovými motivačnými činiteľmi v ľudskej činnosti v spoločnosti. Najhlavnejšou potrebou človeka ako sociálnej bytosti je potreba afiliácie, teda určitého miesta v sociálnom prostredí, ktoré najčastejšie predstavuje sociálnu skupinu. Členstvom

v sociálnej skupine človek získava pocit ochrany, postavenia, uplatnenia, spolupatričnosti a bezpečia.

Človek je v priebehu života členom veľkého množstva skupín zároveň. Každá z týchto skupín je výrazným prvkom sociálneho vplyvu, ktorý sa líši v závislosti na veľkosti danej skupiny. Z pohľadu vplyvu na priame správanie, konanie a myslenie človeka je najvýznamnejší vplyv malej a neformálnej skupiny, kde sú vzťahy bezprostredné a jedinec má veľký záujem o miesto v nich – rodina, príbuzní, najbližší priatelia. Nemenej významný vplyv zaujímajú veľké skupiny, kde platia rôzne skupinové normy, ktoré predstavujú súbory požiadaviek a pravidiel kladených na členov skupiny. Jedinec, ako člen skupiny, je zaviazaný tieto pravidlá dodržiavať a dobrovoľne sa poddáva postojom a názorom skupiny – stáva sa teda konformným členom.

Je zrejmé, že človek je v priebehu života poznamenaný mnohými ľuďmi, skupinami, ktorých je členom, rôznorodými organizáciami a inštitúciami, medzi ktoré nepochybne patrí aj škola.

3.1. Sociálne faktory ovplyvňujúce prístup ku vzdelaniu

Sociálnymi faktormi môžeme označiť všetky malé i veľké sociálne skupiny, jednotlivých ľudí v okolí daného človeka a sociálne prostredie, ktoré v celkovej miere tvorí rodina, iné sociálne väzby či prostredie, kde človek pracuje, vzdeláva sa. Všetky spomenuté faktory majú významný vplyv na správanie a prežívanie človeka.

V úvode práce som pri vymenovávaní sociálnych determinantov venovala najväčšiu pozornosť rodine – najmä teda rodičom, kamarátom či učiteľom. Ich trvalé pôsobenie na človeka v celom priebehu života sa intenzívne odráža v jeho rozhodovaní, postojoch a konaní. Nepochybne to platí, aj v otázke postoja ku vzdelávaniu, a to najmä čo sa týka vzťahu ku škole či vzdelanostných aspirácií.

3.2. Rola sociálneho okolia

Ako som spomínala v predchádzajúcej kapitole, sociálne okolie v podobe konkrétnych ľudí nachádzajúcich sa v ňom, má na človeka veľmi zásadný vplyv.

Ovplyvňuje nielen jeho správanie a vnímanie rôznych situácií, ale aj názory, postoje, hodnoty či záujmy.

Rodina, ako primárny a najpodstatnejší činiteľ v otázke smerovania života, pokladá základné hodnoty a postoje, od ktorých sa človek ďalej odráža. Rodičia, ich čas venovaný deťom, výchova a požiadavky v oblasti vzdelávania sú základnou stavebnou jednotkou v celej otázke vplyvu sociálneho okolia na jedinca.

Okrem rodičov a najbližšej rodiny však človeka poznamenáva aj širšie sociálne okolie, tvorené kamarátmi a rovesníkmi. Dieťa sa už od nástupu do materskej školy socializuje a je zaradené do kolektívu. Vytvára si prvé širšie sociálne väzby a nadväzuje prvé kamarátstva. Jeho názory, postoje a hodnoty sa postupom času a vplyvom kolektívu rovesníkov menia, a to môže meniť aj jeho pohľad na vzdelanie. Každé dieťa v kolektíve pochádza z iného rodinného a socioekonomického prostredia, a je teda zrejmé, že má aj iné hodnoty či vzdelanostné aspirácie. Ako príklad môžu slúžiť posledné ročníky základnej a strednej školy, kedy sa každé dieťa ocitne pred voľbou ďalšieho štúdia. Konkrétne v tomto prípade môže okolie rovesníkov a spolužiakov zohrať výraznú rolu vo výbere školy, a to tak, že si dieťa, možno aj prirodzene, vyberie tú školu, kde sa hlási najviac jeho spolužiakov vo vidine zachovania kolektívu.

V neposlednom rade aj učitelia môžu zohrávať vo vzdelávacej dráhe dieťaťa svoju úlohu. V prípade, že má dieťa obľúbeného učiteľa, v ktorom vidí vzor, inšpiráciu a autoritu, nasleduje ho aj jeho názory. Ak teda konkrétny učiteľ vyjadrí dieťaťu svoj názor a odporúčanie na ďalšie štúdium a smerovanie, je šanca vysokého vplyvu v rozhodovaní jedinca v jeho ďalších akademických krokoch aj vzdelanostných aspiráciách.

4. Škola

Mnoho autorov sa zhoduje na tom, že samotná inštitúcia školy je súčasťou produkovania vzdelanostných nerovností a medzigeneračnej reprodukcie sociálnych nerovností v modernej spoločnosti. Tvrdia, že prirodzene uprednostňuje žiakov pochádzajúcich z lepšieho socioekonomického prostredia, ktorí, ako som rozoberala Bernsteinovu teóriu jazyka, disponujú rozvinutým jazykovým kódom, teda jazykom prirodzeným škole. Tá ich *Katrňák* vo svojom diele popisuje: „*Škola je miestom, kde se sociální nerovnosti transformují v nerovnosti vzdělanostní, kde se sociální původ mění*

v osobní zásluhy a individuální schopnosti.“ (KATRŇÁK, Tomáš. *Odsouzení k manuální práci: vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004, 190 s. : il. ISBN 80-86429-29-6.) Na žiakov z nižších socioekonomických vrstiev a nie tak podnetného prostredia nie je v škole dostatok času, a preto nie sú vo vzdelávacom prostredí tak úspešní, z čoho vyplývajú aj ich nižšie akademické aspirácie. Katrňák v tomto smere tvrdí, že problém nie je v tom, že by tieto deti boli menej nadané, talentované či inteligentné ako deti z lepších rodinných podmienok. Problém vidí v tom, že škola deti zo slabších socioekonomických pomerov označuje za deti bez talentu, nadania či schopností, a to všetko na základe svojich štandardov. Týmto vytvára rozdiely a zavádza obdobné sociálne hranice, aké existovali v tradičnej spoločnosti. „*Vytváří nerovnosti, které jdou ruku v ruce se sociálními nerovnostmi. A nejen že tyto nerovnosti vytváří a udržuje, ale také je ospravedlňuje.*“ (KATRŇÁK, Tomáš. *Odsouzení k manuální práci: vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004, 190 s. : il. ISBN 80-86429-29-6.)

Bourdieu v roku 1989 povedal: „*Institute vzdělání, o které jsme si snad kdysi mysleli, že upřednostňuje schopnosti před dědičnými privilegii a dokáže možná nastolit určitou formu meritokracie, tak spíše spíše k tomu, vytvořit skrze skrytý vztah mezi školním vzděláním a zděděnou kulturou skutečnou státní šlechtu, zakládající svou autoritu a legitimitnost na školním titulu.*“ (Bourdieu, 1998) V ďalšom svojom diele taktiež tvrdí, že škola v skutočnosti vytvára selekciu v prospech vyššie a lepšie postavených sociálnych vrstiev: „*Vybírá již předem vybrané, selektuje již vyselektované.*“ (Bourdieu, Passeron, 1964, 1977)

4.1. S.Bowles – princip korespondence

Americký novinár a žurnalista Samuel Bowles v knihe *Schooling in Capitalist America* (1976) argumentuje, že zdroje vzdelanostných nerovností ležia v ekonomickom systéme spoločnosti. Prirovnanie k ekonómii má prameň v tom, že Bowles vidí vzťahy kapitalistickej spoločnosti usporiadané tak, aby služby a tovar produkovali svojim vlastníkom zisk, ale zároveň tak, aby reprodukovali samých seba. To znamená, aby sa zo synov robotníkov stávali zase robotníci, potomkov manažerov zase manažeri, teda aby vlastníctvo moci a kapitálu prechádzalo z generácie na generáciu.

Bowles v tomto procese vidí v hlavnej roli školu ako najintenzívnejší determinant sociálneho prostredia, v ktorom sa jedinec zároveň so školou nachádzajú. Tvrdí, že znalosti a hodnoty, ktoré deti v jednotlivých stupňoch školy získavajú, odpovedajú znalostiam a hodnotám sociálnej triedy, z ktorej pochádzajú. Podľa tejto teórie je to teda tak, že škola deti z nižších vrstiev nediskredituje násilne, ale vytvára osnovy prispôsobené ich vedomiu a presvedčeniam, „...připodobňuje to, co se od nich v jednotlivých vzdělanostních stupních očekává, jejich pohledu na svět - podmínkám, v nichž vyrostli, a tak udržuje nejen jejich třídní vědomí, ale také přesvědčení, co je pro ně vhodné a odpovídající.“ (KATRŇÁK, Tomáš. *Sociální a kulturní reprodukce společnosti v teoretické perspektivě. Sociológia. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2003, roč. 35, č. 1, s. 61-76. ISSN 0049-1225.*)

Princíp korespondence v podaní Samuela Bowlesa vychádza z konceptu kapitalistickej spoločnosti, ktorej základom je triedna štruktúra. Toto slovné spojenie, pochopiteľne, vyvoláva pocity nervonosti a nedemokratičnosti. Avšak, aby sa táto štruktúra stala legitímnou v spoločnosti, vyžaduje individuálne schopnosti a zásluhy človeka, čím sa zároveň mení na demokratickú a zabezpečujúcu rovnosť pre každého. Bowles na základe tohto tvrdí, že škola ideológiu rovnosti udržuje a reprodukuje tak, že žiaci v nej získavajú rôzne schopnosti a vedomosti, ktorými sa zachováva triedna štruktúra spoločnosti, no zároveň sa snaží vytvoriť a udržať v deťoch presvedčenie, že uplatnenie, ktoré v živote nájdu si zaslúžia. Potvrďuje tým svoje predchádzajúce tvrdenie o dedení kapitálu a moci z generácie na generáciu, kde má škola primárnu úlohu.

Uvedené kapitoly v prvej, teoretickej časti práce obsahovali teoretické poznatky, fakty a informácie, ktoré o danej problematike doposiaľ máme. Bližšie popisuje rodinu, ako základnú stavebnú jednotku socializácie každého jedinca, a jej jednotlivé vlastnosti, ktoré môžu mať výrazný vplyv na človeka v oblasti vzdelávania. Jednotlivé tvrdenia podkladá teóriami významných autorov zaoberajúcich sa touto problematikou, ktorí sa zhodujú na tom, že medzi najpodstatnejšie charakteristiky rodiny patria sociálny, ekonomický či kultúrny kapitál, jej socioekonomické zázemie či vzdelanie rodičov.

V druhej polovici teoretickej časti sa ako druhý najvýznamnejší faktor v oblasti vzdelávacej dráhy človeka spomína sociálne okolie. Konkrétne najbližším okruhom kamarátov či vplyve samotnej školy na vzdelávanie sa venujú autori ako napríklad Samuel Bowles, spomínaný v štvrtej kapitole.

Videli sme, že prostredie, do ktorého sa narodíme a rodinu, ktorá nás vychováva si nevyberáme, a napriek tomu má na nás najväčší vplyv, nielen v oblasti vzdelávania. Tieto skutočnosti vedeli už mnohí myslitelia v minulých desaťročiach, a vďaka ich prácam sa vieme dnes na problematiku pozrieť bližšie a z rôznych uhl'ov pohľadu.

PRAKTICKÁ ČASŤ

Teoretická časť bakalárskej práce sa venuje analýze rodiny, ako primárneho činiteľa, a sociálnemu prostrediu, ako činiteľa sekundárneho, v otázke úspešnosti vo vzdelávacom procese. Rozoberá teórie niekoľkých významných autorov, ktorí svojimi prácami a výskumami prispeli do podrobnejšieho objasnenia tejto problematiky. Bližšie sa venuje rodinnému kapitálu a jeho prenášaní na potomkov či vzdelaniu rodičov, ktoré významne ovplyvňuje ďalšie akademické smerovanie detí. U sociálneho prostredia sa užšie venuje vplyvu rovesníkov, kamarátov, no v neposlednej rade aj pedagógov, s ktorými sa dieťa stretne počas rokov školskej dochádzky.

V praktickej časti tejto práce sa pokúsim na konkrétnych príkladoch ilustrovať, čo vyjadrujú preberané teórie v prvej časti práce. Táto časť práce sa sústreďuje na popis konkrétnych príkladov detí zo základnej školy. Vzorky detí pre kazuistickú časť práce pochádzajú z neúplných rodín, zlého socioekonomického a kultúrneho prostredia rodiny či sociálne vylúčených lokalít. Nakoľko sú uvedené prípady veľmi špecifické, uznanie všetkých tvrdení z teoretickej časti pravdepodobne nebude reálne.

Cieľom praktickej časti je obohatiť širokú verejnosť o zaujímavé a rôznorodé vzdelávacie osudy detí v mladšom a staršom školskom veku.

Cieľ kazuistík

Hlavným cieľom popisovaných kazuistík bolo zistiť či sa potvrdia alebo vyvrátia teoretické tvrdenia o vzdelaní rodičov, socioekonomickom zázemí a kapitále rodiny na školskú úspešnosť dieťaťa a jeho dosiahnuté vzdelanie.

Výskum tejto akademickej práce je realizovaný kvalitatívnou metódou prostredníctvom prípadových štúdií. Každá popísaná kazuistika má svoju vlastnú jedinečnosť a je čisto individuálna.

Zámerom vybraných a popísaných príkladov je ilustrovať tvrdenia, ktoré prezentuje teória a mnohí autori zaoberajúci sa touto problematikou, mimo iné spomenutí v teoretickej časti práce. Nakoľko z obyčajných príkladov života niekoľkých detí a ich rodín sa nedajú vyvodzovať závery a platné pravidelnosti, nerobím si nárok na zobecňujúce závery tejto práce či stanovenie hypotéz. Medzi teóriou a praxou sa môže objavovať istá korelácia, avšak nemôžeme tvrdiť, že existujú nejaké zákonité pravidlá vývinu danej situácie či priebehu života človeka.

Prostredie určené k spracovaniu kazuistík

Pre vypracovanie prípadových štúdií pre praktickú časť poskytla svoje priestory a čas základná škola v meste Prievidza na stredo západe Slovenska. Táto základná škola pôsobí od roku 1985, kedy zo začiatku zápasila s nedostatkom priestorov, pretože bola jedinou školou na stále sa rozrastajúcom sídlisku.

Základná škola sa nachádza v meste Prievidza v regióne Horná Nitra, ktorý je známy početnosťou kultúrnych pamiatok, baníckou ťažbou a cestovným ruchom. Región Hornej Nitry je vyspelým regiónom, nachádzajú sa tu kvalitné základné a stredné školy a developerské firmy poskytujúce dostatok pracovných miest. Najväčším problémom tohoto regiónu je prírodné znečistenie z miestnych elektrární a baní.

V období druhého polroku školského roku som mala možnosť navštíviť výchovnú poradkyňu základnej školy v Prievidzi, ktorá ma oboznámila so stavom detí, pedagógov či pedagogických asistentov na základnej škole. Zo zoznamu mnohých detí s rôznymi zdravotnými, psychickými či výchovno-vzdelávacími problémami sme spoločne vybrali štyri deti, ktoré spadali do teoretických kritérií tejto práce. K vypracovaniu kazuistík som mala od výchovnej poradkyne k dispozícii diagnostické správy spracované jednak školou, konkrétne výchovnou poradkyňou a školským psychológom, ale aj diagnostické správy z pedagogicko-psychologickej poradne, kde sa realizovalo špeciálne-pedagogické vyšetrenie daného žiaka.

Kazuistika č. 1

Osobná anamnéza

Chlapec navštevuje 4. ročník základnej školy, má 10 rokov. Žije v malom meste na západe Slovenska v panelákovom byte so svojimi rodičmi a starším bratom. Počas svojho života neutrpel žiadny vážny úraz, nemá fyzické ani psychické postihnutie prípadne iné špecifické potreby.

Rodinná anamnéza

Chlapec žije v byte s oboma svojimi rodičmi a starším bratom vo veku 13 rokov. Rodinná atmosféra bola doposiaľ v poriadku, rodina fungovala bez problémov. Začiatkom tohto roku sa však medzi rodičmi vyskytli konflikty a problémy, a matka sa

rozhodla rozviesť so svojim manželom, otcom chlapca. Ako dôvod tohto rozhodnutia uviedla, že otec chlapca začal byť príliš prísny na deti, až agresívny, často kričal. Otec s rozvodom nesúhlasí a medzi rodičmi tak doma vznikajú hádky, kedy na seba doma pred deťmi kričia. Frustráciu z troskotajúceho manželstva si otec vybíja na deťoch, je voči nim agresívny.

Napätú situáciu doma odzrkadľujú deti na svojom správaní. Starší brat chlapca sa naviazal na matku, ktorá sa mu zdôveruje o všetkých problémoch s otcom, čo neprospieva jeho psychickému zdraviu. Chlapec na rodinnú situáciu reaguje útekmi z domu, nechce sa zdržiavať doma. V noci odmieta byť sám v izbe, a tak spáva s matkou.

Vzdelanie rodičov je na úrovni strednej školy. Matka má gymnázium s maturitou a pracuje ako nákupca materiálu v stavebnej firme. Otec vyštudoval odbornú strednú školu s maturitou a je zamestnaný ako opravár bicyklov.

Školská úspešnosť, diagnostika

Pred vstupom na základnú školu bolo v materskej škole navrhnuté psychologické vyšetrenie za účelom posúdenia školskej zrelosti. Počas vyšetrenia dominovalo spomalené tempo, dosiahol priemernú zrelosť a po dohode s rodičmi bol odporúčaný nástup do prvého ročníka základnej školy s pravidelným sledovaním školského prospechu.

U chlapca sa od začiatku školskej dochádzky neobjavovali výrazné problémy v učení. Správanie pedagógovia hodnotili ako bezproblémové, s deťmi v kolektíve vychádzal dobre.

Aktuálne chlapec navštevuje 4. ročník. Podľa matky je chlapec nesústredený, robí chyby z nepozornosti, píše veľmi neúhladne. Pozoruje výrazné nedostatky najmä v matematike.

Chlapec absolvoval, po odporúčaní výchovného poradcu zo základnej školy, diagnostické vyšetrenie v centre pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie. Záverom z tohto vyšetrenia je, že chlapcové intelektuálne schopnosti sú v dolnom pásme priemeru, má spomalené psychomotorické tempo, poruchu aktivity a pozornosti s prevahou poruchy osobnosti – ADD. Na základe diagnostických vyšetrení centrum pedagogicko-psychologického poradenstva potvrdzuje, že chlapec má špeciálne výchovno-vzdelávacie potreby.

Pedagógovia zo základnej školy tvrdia, že chlapec bol prvé roky školskej dochádzky bezproblémový, priemerne sa učiaci žiak. Avšak posledný rok u neho registrujú zmeny v správaní. Chlapec ostal tichý, smutný, zatrpknutý a vyhýba sa kolektívu. Na polročné hodnotenie mu triedny učiteľ udelil napomienku za nevhodné správanie a prideliť mu taktiež pedagogickú asistentku a navštevuje špeciálneho pedagóga. Všimli si, že vonku, mimo školy, začal byť chlapec agresívny a dovoľuje si aj na staršie deti.

Matka tvrdí, že sa s ňou nechce doma pripravovať do školy, neposlúcha a často uteká z domu.

Zhrnutie

Na základe popisu rodinnej anamnézy a následne školskej úspešnosti v priebehu rokov školskej dochádzky môžeme u chlapca vidieť výrazné zhoršenie prospechu a správania od začiatku problémov v rodine. Rodičia si pravdepodobne uvedomujú dôležitosť vzdelania a matka mu doma venuje čas na pomoc s prípravou do školy. Avšak zlá rodinná atmosféra má na chlapca zlý vplyv. Nevie ako sa s problémami vyrovnáť a odzrkadľuje sa to na jeho školskom i osobnom prospechu.

Kazuistika č. 2

Osobná anamnéza

Pôrod dieťaťa sa uskutočnil v termíne, avšak v 1. stupni rizikovej gravidity. Dievča má 15 rokov a navštevuje 7. ročník základnej školy, nakoľko počas svojej školskej dochádzky musela dvakrát opakovať ročník. Žila v dedine blízko mesta so svojou matkou, mladšou sestrou a nevlastným bratom. Nemá žiadne fyzické ani psychické postihnutie.

Rodinná anamnéza

Dievča žije v rodinnom dome v dedine so svojou matkou a dvoma súrodencami. Otec s rodinou nežije, odišiel keď sa dievčaťu narodila jej mladšia sestra. Rodina takmer od začiatku nefungovala, matka sa o deti nestarala dobre, často chodila vypomáhať babka. Medzi súrodencami bolo napätie, nakoľko najmladší brat má iného otca.

Matka si minulý rok našla nového priateľa z vedľajšej dediny. Trávila s ním veľa času, často nebývala doma, a tak sa stávalo, že deti ostávali samé doma aj cez noc. Babka sa o ne prišla postarať vždy keď vedela, že matka nie je doma. Po pár mesiacoch sa matka rozhodla, že sa presťahuje k svojmu priateľovi do vedľajšej dediny a deti nechala na starosť babičke. Deti nemajú s matkou žiadny kontakt, prestala sa o ne zaujímať a žijú s babkou vo svojom dome.

U dievčaťa, odkedy od nich matka odišla, sa výrazne zhoršilo správanie. Nebývala doma, často utekala v noci z domu. Našla si výrazne staršieho priateľa a odsťahovala sa k nemu. Babka situáciu riešila so sociálnou správou Slovenskej republiky, ktorí dievča v dome s jej priateľom často navštevovali. Na ich výzvu si pre dievča opäť prišla mama a vzala ju bývať so sebou do domu maminho priateľa.

Matka má ukončené len základné vzdelanie a navštevovala špeciálnu základnú školu v meste. Počas štúdia nedosahovala dostačujúce výsledky a bola obtiažne vzdelávateľná. V minulosti pracovala ako predavačka v potravinách, no dnes je nezamestnaná. Zaregistrovala sa na Úrade práce a poberá iba príspevky na deti a podporu od štátu.

O otcovi má príslušná základná škola obmedzené informácie, nakoľko s rodinou nežije. Dlhodobu pracuje v zahraničí a z informácií od matky vyplýva, že sa v určitých pravidelných intervaloch stretáva s dievčaťom.

Vzdelanie babky, ktorá sa väčšinu času o deti stará je taktiež na úrovni základnej školy a celý život pracovala ako pomocná sila v kuchyni.

Školská úspešnosť, diagnostika

Materskú školu začalo dievča navštevovať až v piatich rokoch a absolvovalo teda len posledný predškolský rok. Už v materskej škole bolo navrhnuté psychologické vyšetrenie za účelom posúdenia školskej zrelosti. Na základe výsledku vyšetrenia malo dievča odloženú povinnú školskú dochádzku o 1 rok.

Počas druhého ročníka základnej školy bolo u dievčaťa znovu realizované psychologické vyšetrenie na žiadosť školy pre problémy v osvojovaní učiva. Výsledok vyšetrenia potvrdil problémy v učení s celkovo oslabenou úrovňou všeobecných rozumových schopností.

3. ročník základnej školy dievča opakovalo, kvôli nedostatočnému prospechu, Škola udávala vzdelávacie problémy dievčaťa v oblasti spomaleného tempa a výraznými problémami s matematikou. So správaním dievčaťa problémy škola neuvádzala.

Matka na konci 3. ročníka znovu iniciovala psychologické vyšetrenie dievčaťa pre problémy v správaní sa v domácom prostredí. Badala výrazne narušené vzťahy so súrodencami, prejavy agresivity, konflikty, neuvážené reakcie. Matka s dievčaťom absolvovala jedno doporučené pokračujúce psychologické vyšetrenie a na ďalšie sedenia sa už nedostavili. Základná škola na základe výzvy informovala centrum pedagogicko-psychologického poradenstva, že matka od rodiny odišla, nežije s nimi a nemajú o nej bližšie informácie. Prospech a správanie dievčaťa sa od tej doby prekázateľne zhoršil.

Dievča začalo mať početné absencie v školskej dochádzke. Počas dištančnej výučby bola kontinuálne neprítomná z dôvodu slabého sociálneho zázemia, tvrdila, že nemá počítač ani pripojenie na internet. Škola jej poskytovala materiály vytlačené v papierovej podobe, avšak bez odpovede.

Záverom psychologického vyšetrenia z centra pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie je, že dievča je v pásme mentálnej subnormy a následné vyšetrenie u detského neurológa potvrdilo ľahkú formu ADHD. Ďalej centrum tvrdí, že je u dievčaťa zaznamenané mierne introvetrné ladenie osobnosti a oslabená schopnosť empatie. Odporúčaný prestup do špeciálnej školy.

Zhrnutie

Na základe rodinnej a osobnej anamnézy dievčaťa môžeme posúdiť, že nedostatočná starostlivosť zo strany mamy a absencia otca viedla k výraznému zhoršeniu správania a školského prospechu. Neprítomnosť otca vo výchovnom procese dievčaťa má za následok hľadanie výrazne starších partnerov a skorých sexuálnych skúseností dievčaťa. Týmito staršími partnermi si dievča kompenzuje chýbajúci kontakt s otcom. Zlá rodinná atmosféra, nedostatočná starostlivosť zo strany matky a jej následný odchod z domu má nepochybne významný podiel na problémoch dievčaťa vo vzdelávacom procese a osobnom živote.

Kazuistika č. 3

Osobná anamnéza

Dievča má 12 rokov a navštevuje 6. ročník základnej školy. Rodičia sa jej vzdali a žije v panelákovom byte v malom meste so svojimi starými rodičmi a strýkom. So strýkom, ktorý je vo veku 26 rokov zdieľa jednu izbu. Dievča nemá žiadne fyzické či psychické postihnutie ani špecifické potreby.

Rodinná anamnéza

Dievča žije v byte so svojimi starými rodičmi z matkinej strany a strýkom. Rodičia sa jej vzdali a obaja si založili rodiny s inými partnermi. O dievča ani jeden nejaví záujem. Žije ako jedináčik, aj keď má súrodencov z druhých rodín svojich rodičov, no tých nikdy nepoznala.

V byte svojich starých rodičov zdieľa izbu so svojim strýkom. So strýkom podľa jej slov nemá dobrý vzťah, nehovorí o ňom pekne. Pedagógovia zo základnej školy niekoľkokrát vyslovili v tomto smere podozrenie o nemravnom vplyve strýka na dievča.

Dievča bolo veľmi naviazané na starú mamu, ktorá jej vo všetkých smeroch nahrádzala matku. Minulý rok však stará mama umrela na Covid 19. Dievča ostalo žiť len so svojim starým otcom a strýkom.

Po smrti babičky začalo dievča intenzívne vnímať, že je nechcená svojimi rodičmi. Starý otec a strýko k nej nemajú taký blízky intímny vzťah ako mala babička a rovnako o ňu nejavia taký aktívny záujem.

Matka má prvý stupeň vysokoškolského vzdelania a pracuje ako asistentka v ekonomickej spoločnosti.

Otec má stredoškolské vzdelanie s maturitou a pracuje v ekonomickej spoločnosti.

Starí rodičia dievčaťa sú na dôchodku a strýko tento rok dokončuje vysokú školu.

Školská úspešnosť, diagnostika

Dievča neabsolvovalo žiadne psychologické vyšetrenie nakoľko jej školský prospech je výborný.

Hodnotenie dievčaťa zo strany pedagógov a školy je veľmi pozitívne. Dievča hodnotia ako veľmi inteligentné, prospieva na výborné známky, v anglickom jazyku a iných cudzích jazykoch ju riadia do nadpriemeru. Správanie dievčaťa v školskom prostredí, ale aj mimo neho je bez problémov, vždy pomáhala spolužiakom a bola veľmi aktívna na hodinách aj mimoškolských aktivitách.

Na stretnutia s výchovným poradcom začala pravidelne chodiť od začiatku 5. ročníka, nakoľko škola ju mala v pláne motivovať do pokročilejšieho druhu vzdelania, na osemročné gymnázium. Na stretnutiach s výchovným poradcom bola vždy komunikatívna a otvorená spolupráci.

V období smrti babičky sa u dievčaťa značne zmenilo jej správanie. Výrazne zmenila vonkajší vzhľad. Začala sa obliekať do voľných, veľkých čiernych vecí, na hlave často nosí kapucňu. Ostrihala si nakrátko vlasy a s nikým neudržiava očný kontakt, pozerá sa do zeme. Jej správanie voči okoliu sa taktiež podstatne zmenilo. V situáciách, kedy sa nedeje po jej vôli je agresívna voči spolužiakom a ostatným deťom. Často sa dejú situácie, že niekoho vedome vyčleňuje z kolektívu, nabáda ostatné deti na nevhodné správanie.

V oblasti vzdelávania a školskej úspešnosti sa však u dievčaťa nič nezmenilo. Jej školské výsledky sú stále výborné a vynikanie v cudzích jazykoch sa naďalej prehĺbuje.

Dievča však odmieta naďalej spolupracovať so školou a výchovným poradcom. Prestala komunikovať a uzavrela sa. V otázke prestupu na osemročné gymnázium sa dievča vyjadrilo negatívne, nechce odísť z aktuálnej základnej školy.

Zhrnutie

Prípado dievčaťa je veľmi špecifický, najmä tým, že nekoreluje školský prospech s životnou a rodinnou situáciou dievčaťa. Je veľmi zriedkavé, že problémy v rodine či iné osobné problémy nenarušia vzdelávanie a jeho úspešnosť, no ovplyvnia len správanie dieťaťa. Z popisu rodinnej situácie dievčaťa je zrejmé, že sa jej prístup k životu a škole môže a bude ešte rapídne meniť. Neprítomnosť rodičov, a hlavne pocit dieťaťa, že je v rodine nechcené môže spôsobiť nenávratné poruchy v psychike dieťaťa.

Kazuistika č. 4

Osobná anamnéza

Chlapec má 14 rokov a navštevuje 9. ročník základnej školy. Býva v panelákovom byte v malom meste so svojou starou mamou. Chlapec mal aj mladšieho brata, ktorý sa narodil domácim pôrodom, avšak matka ho dala do hniezda záchrany. Okrem mladšieho brata má chlapec ešte dvoch starších súrodencov. Chlapca aj jeho súrodencov si osvojila babička a má ich vo svojej starostlivosti. Narodil sa drogovu závislý, nakoľko jeho matka počas tehotenstva užívala drogy. Odmalička užíva lieky na utlmenie závislosti.

Rodinná anamnéza

Chlapec žije v panelákovom byte so svojou starou mamou a dvoma staršími súrodencami. Matka je dlhodobo drogovu závislá, a takto porodila všetky svoje štyri deti. Všetky deti počala s iným partnerom a ani s jedným z nich nežije. Ani jedno dieťa teda nepozná svojho otca. Pri prvých dvoch deťoch matke často chodila vypomáhať babička, jej matka. Nakoniec si deti osvojila a vzala do svojej starostlivosti. Tretím dieťaťom je predmetný chlapec, ktorého si taktiež osvojila stará mama. Po čase sa matke narodilo štvrté dieťa, no stará mama už si už nezvládala vziať do starostlivosti ďalšie dieťa, a tak sa ho matka rozhodla dať do hniezda záchrany.

Stará mama žije v byte v malom meste, kde sa stará o 3 deti svojej dcéry. Už niekoľko rokov je na dôchodku, a teda aj finančné prostriedky na starostlivosť o tri deti nie sú dostačujúce. Matka sa na starostlivosti o deti finančne nepodieľa, pretože všetky peniaze, ktoré od štátu na deti dostane vkladá do svojej drogovej závislosti.

Matka dokončila len základnú školu, vyššie vzdelanie nedosiahla. Takmer od konca základnej školy je drogovu závislá. Nikdy nepracovala a žije len z dávok od štátu.

Babička detí je na dôchodku a škola nemá bližšie informácie o zamestnaní, ktoré predtým vykonávala. Manžel, starý otec detí, pred dlhším časom umrel, takže žije sama.

Školská úspešnosť, diagnostika

V priebehu 1. ročníka základnej školy bolo u chlapca realizované psychologické a špeciálno-pedagogické vyšetrenie na žiadosť školy. Záver diagnostickej správy hovorí, že chlapec má intelekt v dolnom pásme priemeru, ADD, dysgrafiú, dyslexiu a

dysortografiu. Špeciálny pedagóg odporúčal vzdelávanie formou individuálnej integrácie.

V priebehu jeho školskej dochádzky na základnej škole bolo psychologické a špeciálno-pedagogické vyšetrenie vykonané ešte dvakrát s identickými výsledkami.

Aktuálne chlapec navštevuje 9. ročník základnej školy a je vzdelávaný formou individuálneho začlenenia. V škole s ním pracuje asistent pedagóga. Podľa hodnotenia zo školy u chlapca kontinuálne dominuje spomalené tempo, slabá domáca príprava a nechť k učeniu, ktorá môže byť spôsobená neustálym neúspechom vo vzdelávacom procese. Prospieva dostatočne.

Stará mama udáva, že chlapec na učenie rezignoval, nesnaží sa a neudrží vedomosti v hlave. Doma sa odmieta pripravovať na ďalší deň v škole a o školu sa nezaujíma.

Chlapec pri diagnostických vyšetreniach spolupracoval, jeho reakcie boli pohotové, avšak veľmi chladné a vážne. Má problém prejavovať pozitívne emócie a má značne oslabenú schopnosť praktického sociálneho úsudku.

Z rozhovoru, ako jednej z použitých diagnostických metód, vyplýva, že chlapcovi viac vyhovuje prezenčné vyučovanie v škole ako dištančná výuka. Subjektívne udáva, že asistentka, ktorá mu bola v škole pridelená mu veľmi pomáha. V škole ho najviac baví telocvik a najmenej matematika. V oblasti školského skúšania mu nevyhovuje ani písomná ani ústna odpoveď.

Záver diagnostickej správy potvrdzuje, že chlapec má špeciálne výchovno-vzdelávacie potreby a je žiakom so zdravotným znevýhodnením. Špeciálny pedagóg naďalej doporučuje vzdelávať chlapca formou individuálnej integrácie v bežnej triede základnej a následne aj strednej školy.

Od detstva chlapec užíva neurologické lieky, keďže sa už narodil ako drogový závislý. Zo závislosti sa však nevedel úplne dostať a v priebehu 7. ročníka základnej školy sa dostal do partie detí, ktorí drogy užívali. Začal fajčiť, piť alkohol, vdychovať toulén z handry a skúšal aj iné ľahké drogy.

Tento rok stará mama, ako zákonný zástupca maloletého chlapca, podala žiadosť o umiestnenie dieťaťa do liečebno-výchovného sanatoria. Na základe predložených dokladov o dieťati z vyšetrení u neurológa a pedopsychiatra a informácií z prijímacieho

pohovoru, odborný tím sanatória rozhodol o umiestnení chlapca na liečebno-výchovný pobyt.

Chlapec v minulosti už bol v liečebno-výchovnom sanatóriu umiestnený. Strávil tam celý 8. ročník základnej školy a už na začiatku 9. ročníka, teda na jeseň roku 2021, stará mama znovu plánovala podať žiadosť o opätovné umiestnenie chlapca do tohto sanatória.

Po ukončení základnej školy sa chlapec hlási na dve stredné odborné školy na odbor stolár a kuchár.

Zhrnutie

Pri popise životnej a vzdelávacej cesty tohto chlapca môžeme vidieť, aký negatívny vplyv môže na dieťaťati zanechať nedostatočná starostlivosť matky o samú seba a zároveň aj o dieťa už v prenatalnom období. Chlapec okrem toho, že sa narodil drogovovo závislý má ťažké vývojové poruchy, ktoré ho obmedzujú vo vzdelávaní. V rodine má nedostatočnú starostlivosť, žiadne vzory a pre svoj voľný čas nájde využitie len v skupinách nevhodných kamarátov.

Vyhodnotenie kazuistík

Analýza jednotlivých kazuistík nám dodala predpokladaný náhľad do osobného života niekoľkých detí študujúcich na rovnakej základnej škole. Dovolila nám pozrieť sa bližšie na ich osobné charakteristiky, zdravotný a psychický stav, no najmä na ich rodinné zázemie a školskú úspešnosť. Na podrobný popis každého prípadu slúžili poskytnuté diagnostické správy z Centra pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie, kde každé dieťa absolvovalo psychologické a špeciálno-pedagogické vyšetrenie.

Sledovali sme stav štyroch detí z rôznych socioekonomických prostredí a rodinných zázemí. Zhrnutia a výsledky, ktoré z popisu životov týchto detí vyvstali sa navzájom od seba podstatne odlišujú. Potvrdzujú však základné stanoviská teoretického rozboru danej témy a svojim doterajším vývojom spadajú do očakávaných predpokladov vývoja daného problému.

Všetky popisované prípady však majú jeden spoločný menovateľ, a tým je narušené rodinné prostredie, ktoré vystupuje ako hlavná príčina začínajúcich či

rozvíjajúcich sa problémov u detí. Určitý výkyv v rodinnom zázemí nastal u každého dieťaťa v inom období, a tak je možné lepšie odsledovať rôznorodosť vývinu situácie v oblasti vzdelávania a správania sa dieťaťa.

Záver

Cieľom teoretickej časti bakalárskej práce s názvom „Vplyv rodinných a sociálnych faktorov na dosiahnuté vzdelanie“ bolo oboznámiť verejnosť s teoretickými poznatkami o možných faktoroch ovplyvňujúcich vzdelanie jednotlivca, s konkrétnym zameraním sa na rodinu a sociálne okolie. Hlavným cieľom bolo zameranie sa na všetky možné rodinné činitele, ktoré môžu pozitívne či negatívne vplyvať na jedincov úspech vo vzdelávacom procese. Vedľa rodinného vplyvu som sa v práci zamerala aj na sociálne okolie a jeho vplyv na vzdelávaciu oblasť človeka, a to hlavne na okruh najbližších kamarátov a školy.

V prvej kapitole teórie práce sa čitateľ mohol okrajovo oboznámiť s dejinným predávaním sociálneho dedičstva a kapitálu z generácie na generáciu a so základnou charakteristikou rodiny. Následujúce subkapitoly sa ďalej venovali jednotlivým vlastnostiam rodiny, ako ekonomickému, sociálnemu či kultúrnemu kapitálu a v neposlednom rade socioekonomickému prostrediu rodiny. Kapitulu rodiny uzatvára Bourdieho teória kultúrneho kapitálu a habitusu.

Druhá kapitola sa zaoberala vzdelanostnou stránkou rodiny. Prístup rodine ku vzdelaniu, a teda tomu ako veľmi považuje rodina vzdelanie za dôležité. Postupne sa v kapitole rozoberalo vzdelanie rodičov, ktoré má v tomto smere určujúci vplyv na dieťa a jeho ďalšie vzdelávanie. Druhú kapitulu následne uzatvorila teória Basila Bernsteina, ktorá obsahuje analýzu jazykových kódov používaných v rodine a ich následky v úspešnosti vo vzdelávaní.

Tretia a štvrtá kapitola teoretickej časti práce sa špecifikovala na sociálne faktory, ktoré sa taktiež nemenej významne podieľajú na ovplyvňovaní jedincovho konania. Konkrétne sa tretia kapitola venuje sociálnemu okoliu, ako najbližším kamarátom, širšej rodine či iným známym a ich roli vplyvu na jedinca. Skúma do akej miery môžu názory, postoje a hodnoty iných ľudí formovať osobnosť a smerovanie človeka. Nakoniec sme sa v štvrtej kapitole mohli bližšie pozrieť na to, do akej miery vie samotná škola a

pedagógovia formovať vývoj dieťaťa už od základnej školy. Predpoklad tohto formovania osobnosti dieťaťa potvrdzuje svojou teóriou Samuel Bowles.

Praktická časť práce ponúka ilustrácie teoretických konceptov na príkladoch z praxe s využitím metódy prípadových štúdií, v oblasti pozorovania vplyvu rodiny a sociálneho okolia na formovanie postoja k vzdelaniu a vzdelanostných aspirácií jedinca. Kazuistiky boli vypracované na základe spolupráce základnej školy a jej výchovného poradcu pri poskytovaní informácií a materiálov k šetreným prípadom.

Analýza jednotlivých kazuistík a ich záverečných výsledkov nám ukazuje kauzálnu spojitosť rodinného prostredia so školským prospechom. Praktická časť nám hneď v prvej kazuistike poskytovala náhľad do rodinného prostredia, kde sa náhle zmenila atmosféra a situácia medzi rodičmi, a aké dôsledky to zanechalo na dieťati nielen v oblasti jeho vzdelávania, ale aj správania. V analýze druhej a tretej kazuistiky sme mohli naopak vidieť následky, ktoré môže na dieťati zanechať zlé, neúplné a nefungujúce rodinné prostredie. Situácie, kedy sa o deti starajú iní príslušníci širšej rodiny, prípadne cudzí ľudia. Štvrtá kazuistika nám však ukázala aký dopad na dieťa, jeho zdravie, správny vývin, socializáciu a školskú úspešnosť, môže mať závislosť matky na omamných látkach a jej nezáujem o starostlivosť o deti.

V závere kazuistík môžeme konštatovať, že tvrdenie o dôležitosti úplného a fungujúceho rodinného prostredia a vhodného sociálneho okolia na vývoj dieťaťa a jeho vzdelávaciu dráhu je nevyvrátiteľné. Prínos tejto bakalárskej práce spočíva v uvedomení si hĺbky vážnosti tejto problematiky a bližšie pochopenie toho, aký výrazný vplyv má v skutočnosti rodina, a najmä teda rodičia, na vzdelávaciu oblasť svojich potomkov.

Zoznam použitej literatúry

BOURDIEU, Pierre: *In Other Words. Essays Towards a Reflexive Sociology* Stanford 1990

BOURDIEU, Pierre a Jean Claude PASSERON. *Reproduction in Education, Society and Culture*. 2. vydání. Velká Británie: SAGE Publications, 1990. ISBN 0803983204.

BOURDIEU, Pierre. The Forms of Capital. In: Richardson, J., *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York : Greenwood, 1986. s. 241-258.

BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-518-3.

BOWLES, S. 1972. "Schooling and inequality from generation to generation." *Journal of Political Economy*.

COULON, Alain. Richardson (John G.) (éd.). — *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. *Revue française de pédagogie* [online]. PERSÉE : Université de Lyon, CNRS & ENS de Lyon, 1989, 88(1), 111-113 [cit. 2022-02-03]. ISSN 0556 7807.

HAVLÍK, Radomír a Jaroslav KOŤA. *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-635-7.

KATRŇÁK, Tomáš. *Odsouzení k manuální práci: vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004, 190 s. : il. ISBN 80-86429-29-6.

KATRŇÁK, Tomáš. Sociální a kulturní reprodukce společnosti v teoretické perspektivě. *Sociológia*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2003, roč. 35, č. 1, s. 61-76. ISSN 0049-1225.

KNAUSOVÁ, Ivana. Ověření platnosti Bernsteinovy teorie jazykové socializace v českém prostředí. *Pedagogická orientace* [online]. Olomouc, 2002, 2002(2), 99-107 [cit. 2022-03-02]. ISSN 1211-4669. Dostupné z: <https://journals.muni.cz/pedor/article/view/8295>

KRAUS, Blahoslav a Věra POLÁČKOVÁ. *Člověk - prostředí - výchova: k otázkám sociální pedagogiky*. Brno: Paido, 2001, 199 stran : grafy, tabulky. ISBN 80-7315-004-2.

MATĚJŮ, Petr a Blanka ŘEHÁKOVÁ. Úloha mentálních schopností a sociálního původu ve formování vzdělanostních aspirací / The role of mental ability and social background in the crystallization of educational aspirations. *Sociologický časopis* [online]. Sociologický ústav ČSAV, 1992, **28**(5), 613-635 [cit. 2022-04-26]. ISSN 0038-0288. Dostupné z: <https://sreview.soc.cas.cz/>

MATĚJŮ, Petr a Jana STRAKOVÁ. *(Ne)rovné šance na vzdělání: vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha: Academia, 2006, 411 s. : il. + 1 CD ROM. ISBN 80-200-1400-4.

MOŽNÝ, Ivo. *Moderní rodina: mýty a skutečnosti*. Brno: Blok, 1990, 184 s. ISBN 80-7029-018-8.

PROKOP, Jiří. Sociologie výchovy Pierre Bourdieu (1930–2002) a jeho teorie reprodukce. *Pedagogická orientace*, 2003, 14.3: 96-107

PRŮCHA, Jan, Eliška WALTEROVÁ a Jiří MAREŠ. *Pedagogický slovník*. Sedmé, aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Portál, 2013, 395 s. ISBN 978-80-262-0403-9.

RABUŠICOVÁ, Milada. *K sociologii výchovy, vzdělání a školy*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1991. 123 s. ISBN 8021003286.

SEWELL, W.H. and R.M. Hauser. 1972. "Causes and Consequences of Higher Education: Models of the Status Attainment Process." *American Journal of Agricultural Economics* 54: 851-861.

VÁGNEROVÁ, M.: *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. Praha : Karolinum, 2005. 467 s- ISBN 80-246-0956-8.

VÁGNEROVÁ, Marie a Zuzana HADJ-MOUSSOVÁ. *Psychologie handicapu*. 2. část, Rodina a její význam pro rozvoj handicapovaného jedince. 2., opr. vyd. Liberec: Technická univerzita, 2003, 71 s. ; 30 cm. ISBN 80-7083-764-0.